

СТОПАНСТВО ИЛИ ИКОНОМИКА

Въз основа на теорията на възпроизводството и теорията на множествата е обосновано схващането, че в историческото развитие на човечеството се открояват пет последователно възникващи основни обществени форми (които авторът нарича форми на поддържащата сфера): консуматорство, стопанство, икономика, пазарна икономика и финансова пазарна икономика. Те са обхванати една в друга така, че всяка следваща историческа форма създава и добавя нова фаза на възпроизводството, като включва всички останали, възникнали преди нея. По такъв начин историческото развитие се е отразило в смет вид в логиката на всяка текуща обществена форма. Това дава основание да се предложи *нова периодизация* на материалния живот в човешкото развитие, което включва пет етапа: нестопанско консуматорство, неикономическо стопанство, непазарна икономика, нефинансова пазарна икономика и финансова пазарна икономика. Стопанството и икономиката не са идентични понятия, тъй като първото е по-широко понятие от икономиката, която е само негов частен случай.

JEL: A10

Повод да напиша тази статия са неформалните творчески обсъждания в катедра “Икономикс” на Университета за национално и световно стопанство относно това дали *стопанството* и *икономиката* като обществени обекти са едно и също нещо или, напротив, те се различават в определена степен (не се покриват напълно). Колегите, които гравитират към схващането, че това са идентични явления, наблюдаваха на обстоятелството, че в англоезичната икономическа литература за стопанството и икономиката има само един термин – “economy”. Този факт обаче по-скоро показва, че в разглежданата област (впрочем и не само в нея) английският език е по-беден от други езици: “стопанство” и “икономика” (български), “хозяйство” и “экономика” (руски), “Wirtschaft” и “Ökonomie” (немски). Опитът да се представи стопанството като наименование на *обекта*, а икономиката като наименование на *науката* за този обект също не решава въпроса, а само го заобикаля. Няма принципи пречки според съответния контекст както стопанството да се разглежда и като обект, и като наука, така и икономиката да се разглежда по същия начин. Действителният проблем е в това дали има съществени и предметни разлики между тях.

Разбирането ми е, че стопанството е по-широко понятие от икономиката, т.е. икономиката е винаги стопанство, но стопанството невинаги е икономика. С други думи, може да се говори за две основни разновидности на стопанството – *икономическо стопанство* (то е икономиката) и *неикономическо стопанство*. И че исторически първо се е появило стопанството (тогава то е било само неикономическо стопанство), а по-късно възниква и икономиката, която се надгражда над него. И че сега едновременно и едно до друго могат да

съществуват (при това взаимодействайки си) неикономическото и икономическото стопанство. Нещо повече, оказва се, че такава “схема” е приложима не само към стопанството и икономиката, а и към други основни обществени форми, от които се интересуват икономистите.

Читателят навярно е пътувал с влак през Искърското дефиле и сигурно е видял нагледния учебник по геология, който българската природа щедро му представя. Той вижда надградените един върху друг отсечени земни пластове, съотношенията между които представят съвременната (логическата) структура на земната кора. Но той много добре знае, че тази пластове са възникнали в различни геологични епохи в същата последователност, в която са подредени днес. Затова казваме, че логическото е историческото в смет вид. По днешната му логическа структура можем да изучаваме историческото развитие на определен обект. Така е и със стопанството и икономиката - днешната им *многопластова структура* разкрива тяхното последователно възникване и развитие в човешката история. Икономиката израства от стопанството като от своя *първична основа* (нещо като от първичен икономически бульон). Затова разглеждам стопанството като *първична икономика*, като *протоикономика* и го превеждам на английски с условната дума “protoeconomy”.

Кое е онова нещо, което обезателно присъства в стопанството? Това, че природните и човешките ресурси са оскъдни, т.е. че произведените с тяхна помощ блага не са достатъчни, за да се удовлетворят потребностите на хората и обществото (бих казал – техните разумни потребности). *Оскъдността на ресурсите* е достатъчният белег за идентифициране на стопанството. Този белег се привнася и в икономиката, като остава валиден и за нея. Затова тя продължава да бъде стопанство, но в нея се появява и нещо ново, което е липсвало в стопанството преди появата на икономиката, т.е. в неикономическото стопанство. Това ново нещо, което “създава” и “конституира” икономиката, е собствеността върху богатството, или ако трябва да бъда по-точен – разпределението на дохода (натурален или паричен) според собствеността (определящо при което е собствеността върху средствата за производство). Затова казваме, че *разпределението на дохода* е реализация на икономическото отношение на собственост. В племенното общество е имало стопанство (имало е *производство* и *потребление*), но е нямало икономика, защото вътре в племето (или в отделни негови клетки) не е имало икономически отношения на собственост и разпределението на резултатите от неговия труд не е ставало според някаква вътрешно диференцирана собственост. Така че *разпределението на дохода според собствеността върху богатството* е достатъчният белег за идентифицирането на икономиката.

Забелязва се, че при първичното стопанство (неикономическото стопанство) има производство и потребление, като разпределението не е според собствеността. А при икономиката (при икономическото стопанство) има производство, разпределение според собствеността и потребление. Тук с цялата си сила изпъква понятието за *възпроизводство*, което според К. Маркс се изгражда

както от последователното, така и от едновременното протичане на четири негови фази: производството, размяната, разпределението и потреблението. Но анализът му се отнася за капиталистическия начин на производство, което е един от етапите на развитието на пазарната икономика (при това най-яркият пример за пазарна икономика), където стоката е неговата *елементарна форма*. Докато неикономическото стопанство има две фази на възпроизводство – производството и потреблението, а икономиката (тук можем да кажем – непазарната икономика) има само три фази – производството, разпределението и потреблението, то появата на пазарната икономика (най-напред в недоразвит вид на просто стокано производство) се свързва с *размяната*, която е причинена от общественото разделение на труда – когато човек или група от хора са се специализирали в създаването на даден вид продукт и го произвеждат не за себе си, а за други. *Общественото разделение на труда* (почиващо върху специализацията на труда) е достатъчният белег за идентифицирането на *пазарната икономика*. Последната се надгражда над икономиката и затова има четири възпроизводствени фази – производството, размяната, разпределението и потреблението (т.е. пазарната икономика покрива пълната Марксова възпроизводствена структура). Затова всяка пазарна икономика е икономика (и стопанство), но не всяка икономика е пазарна. Така че икономиката има две основни разновидности – *непазраната икономика* и *пазарна икономика*. Забелязва се как с попълването на възпроизводствената структура се появяват (надграждат) все по-нови основни обществени форми, от които се интересуват икономистите. Във възпроизводствената пофазова логическа структура на дадена обществена форма към определен момент се съдържа в смет вид историческата последователност от съществуващите до нея (преди нея) обществени форми. Разбира се, наред с тези форми (които наричам основни) има и много други междинни форми и деривати, но те не променят основната конструкция, а по-скоро са в подкрепа на сентенцията, че изключението потвърждава правилото.

Дали да спрем дотук? Не, вече е късно! Но преди да продължа по-нататък в историята и в логиката, нека се върна назад. Виждаме, че има основни обществени форми с две, с три и с четири възпроизводствени фази. Това са стопанството (неикономическото стопанство), икономиката (непазраната икономика) и пазарната икономика. Възниква въпросът: може ли да има възпроизводство с една фаза? Да, това е само *потреблението*. Така се връщаме в зората на човечеството, по времето на *дивачеството*, за което не можем да дадем категоричен отговор на въпроса дали това странно същество (което днес наричаме човек) е вече човек или все още е маймуна. По онова време все още няма производство в строгия смисъл на думата (тъй като това е преходен, макар и много продължителен етап от историята), а е налице само *събирачество*. Такава обществена форма с еднофазно възпроизводство наричам *консуматорство*. Тя е първата основна обществена форма. Достатъчният белег за нейното идентифициране е наличието на *потребности* (на човешки потребности), които трябва да бъдат удовлетворявани. По-късно се появява двуфаз-

ното стопанство (производство и потребление), което, разбира се, е и консуматорство, но не всяко консуматорство е стопанство. Така че консуматорството има две основни разновидности – *нестопанското консуматорство* (дивачеството) и *стопанското консуматорство* (стопанството).

И така, конституира се последователността: консуматорство, стопанство, икономика, пазарна икономика. Дали с това приключва историческото развитие? Стопанската история показва, че отговорът е “не”. След пазарната икономика следва *развитата пазарна икономика* (някои я наричат *икономическа цивилизация*). Това е петата поред основна обществена форма. Означавам я като *финансова пазарна икономика*. Достатъчният белег за нейната идентификация е, че освен продуктите и *паричните агрегати* (в действителност това са финансовите активи) стават стока. Това означава, че се появяват и финансовите пазари (които, разбира се, са само сектор от финансовата пазарна икономика). Тъй като паричните агрегати могат да бъдат съизмервани с различни коефициенти на ликвидност, с което се формира един общ ликвиден континуум, наричам това (пето) състояние на обществото още *ликвидна икономика* (както и *виртуална икономика*). Нейното възпроизводство се състои от пет фази: производството, размяната, разпределението, финансовата размяна (където паричните агрегати са стока) и потреблението. *Финансовата размяна* е частен случай на размяната изобщо, но с много особен статут, който ѝ придава силата на самостоятелна възпроизводствена фаза. Ето защо финансовата пазарна икономика е пазарна, но не всяка пазарна икономика е финансова пазарна. Следователно пазарната икономика има две основни разновидности: *нефинансова пазарна икономика* и *финансова пазарна икономика*.

Все още нещо липсва в тази конструкция, състояща се от пет пласта: консуматорство, стопанство, икономика, пазарна икономика и финансова пазарна икономика. То е едно общо наименование на тези пет форми, които се разглеждат като негови разновидности. В ролята на такова общо наименование досега използвах понятието “обществена форма”. Но ние знаем, че това е много широко понятие. Духовността, религията, политиката, науката, любовта и т.н. са все обществени форми, но сигурно не за тях е ставало дума досега. В действителност за какво е ставало дума? Ако ги нямаше тези пет равнища, щяхме да кажем, че това общо наименование е стопанството или икономиката (ех, щастливи са тези, които ги отъждествяват), и така щеше да приключи всичко, както като че ли с това приключва икономическата наука засега. Но не би! Тези пет обществени форми “плачат” за общо наименование. Признавам, че с колебание възприех наименованието “*поддържаща сфера*” (sustaining sphere) или накратко – “*поддържане*” (sustenance). Това е сферата, която поддържа съществуването на човечеството. Тя е “хранещият блок”, който осигурява удовлетворяването на човешките потребности. Можех да я нарека осигуряваща сфера, но някои вероятно щяха да я разглеждат като сфера на сигурността.

И така, поддържащата сфера има *пет основни форми*: консуматорството, стопанството, икономиката, пазарната икономика и финансовата пазарна

икономика. От тях се оформя каскада от стотици (а може би и хиляди) нови понятия, чието подробно изследване е дълг на икономистите. Например: освен отношения сега има още *консуматорски отношения, стопански отношения, икономически отношения, пазарно-икономически отношения, финансово-пазарно-икономически отношения*; освен полезност (в т.ч. обща и пределна полезност) има *консуматорска полезност, стопанска полезност, икономическа полезност, пазарно-икономическа полезност, финансово-пазарно-икономическа полезност*; освен възпроизводство има *консуматорско възпроизводство, стопанско възпроизводство, икономическо възпроизводство, пазарно-икономическо възпроизводство, финансово-пазарно-икономическо възпроизводство*; освен богатство сега има още *консуматорско богатство, стопанско богатство, икономическо богатство, пазарно-икономическо богатство, финансово-пазарно-икономическо богатство*; освен производство сега има още *стопанско производство, икономическо производство, пазарно-икономическо производство, финансово-пазарно-икономическо производство* и т.н. Тук правим само кратко представяне, и то само на част от тях. Извън изложението остава една новопоявяваща се (шеста) основна форма на поддържащата сфера – *глобалната финансова пазарна икономика*.¹

Принос на тази разработка е, че подсказва и създава нова парадигма за изграждане на системата от категории на икономическата наука, а оттам – и за цялостно пренаписване на всички основни учебници по икономическа теория. В основата на това стои подреждането на всички икономически понятия по един издържан и систематичен начин, съответстващ на обективната икономическа история. Нещо повече, дори възниква въпросът за конституирането на комплекс от науки за *поддържащата сфера*: консуматорска наука, стопанска наука, икономическа наука, пазарно-икономическа наука, финансово-пазарно-икономическа наука.

Същност на поддържащата сфера

Поддържащата сфера (sustaining sphere) [или още *социо-поддържането* (socio-sustenance), *поддържането* (sustenance)] е основна област от човешката дейност, в която се създава и употребява *материалното богатство* (*поддържащото богатство, социо-поддържащото богатство*) като съвкупност от *блага* с цел поддържане на съществуването и развитието на *социума* (на хората и на обществото като цяло); тя е поддържащият, “хранещият” блок на социума, който осигурява удовлетворяването на неговите *потребности* (не в смисъл на спомагателна дейност или на спомагателна сфера). Чрез функционирането на

¹ Изследването, направено в тази статия, е немислимо без прилагането на *системния подход в икономиката*. На подробното разглеждане на системния подход и икономическата система съм посветил обемисто (общо над 2200 печатни страници) двутомно издание “Икономическата система” (*Миркович, К.* Икономическата система. Т. I. С.: “Тракия-М”, 2008, 1115 с.; *Миркович, К.* Икономическата система. Т. II. С.: “Тракия-М”, 2009, 1146 с.).

този блок се осъществява *възпроизводството (поддържащото възпроизводство)*. Опосредствано-измеримата и опосредствано-оценяваната от социума способност на богатата да осигуряват тяхното съществуване и възпроизводство се определят като *ценност (като социо-ценност)*. Поддържането може да се разглежда като фиксирана във времето и в пространството съвкупност от взаимодействащи си *поддържащи отношения (социо-поддържащи отношения)* и *поддържащи единици (социо-поддържащи единици, агенти)*, протичащи и участващи (функциониращи) във възпроизводството на богатството. При него поддържащите единици осъществяват възпроизводство с цел удовлетворяване на *възпроизводствените потребности*. Поддържащата сфера е понятие, което е по-широко от *стопанството, икономиката, пазарната икономика и финансово-пазарната икономика*. Тя е едно от фундаменталните понятия на социума.²

Основни форми на поддържащата сфера

Един от критериите за класифициране на поддържащата сфера (на поддържането) по **основни форми** е *възпроизводственият обхват на поддържането (reproductional range /girth/ of the sustenance)*. Според този критерий основните форми на поддържащата сфера са: (1) *консуматорството*, (2) *стопанството*, (3) *икономиката*, (4) *пазарната икономика*, (5) *финансовата пазарна икономика (развитата пазарна икономика)*. При посочената поредност **всяка следваща форма се съдържа в предходната**. Случаите на различен възпроизводствен обхват на поддържащата сфера възникват исторически един след друг, но към определен момент, до който е достигнало социалното развитие (социо-развитието), в логическата структура на последното (под формата на подредени в дълбочина различни пластове) се съдържат **изцяло или частично** предходните възпроизводствени обхвати. Затова се оформя следната историческа последователност от обхвати на възпроизводството (възпроизводствено-субстанциални обхвати): (1) потребление; (2) производство – потребление; (3) производство – разпределение – потребление; (4) производство – размяна – разпределение – потребление; (5) производство – размяна – разпределение – финансова размяна – потребление (финансовата размяна, т.е. размяната на *парични агрегати*, е частен случай на размяната изобщо).

При консуматорството могат да се съдържат всички или част от изброените обхвати. **При стопанството** могат да се съдържат всички или

² Тук *социумът (socium) [социалният континуум (social continuum)]* се разглежда като общност от хора (отделни личности, групи от личности и обществото като цяло) в даден териториален обхват (държава, регион и света като цяло) на определен етап от неговото историческо развитие. Задължително условие за съществуването на социума е наличието на *поддържане* (на *поддържаща сфера*), в което се създава и употребява *богатството* с цел удовлетворяването на неговите *потребности*.

част от следните възпроизводствени обхвати: (2) производство – потребление; (3) производство – разпределение – потребление; (4) производство – размяна – разпределение – потребление; (5) производство – размяна – разпределение – финансова размяна – потребление. **При икономиката** могат да се съдържат всички или част от следните възпроизводствени обхвати: (3) производство – разпределение – потребление; (4) производство – размяна – разпределение – потребление; (5) производство – размяна – разпределение – финансова размяна – потребление. **При пазарната икономика** могат да се съдържат двата или един от следните възпроизводствени обхвати: (4) производство – размяна – разпределение – потребление; (5) производство – размяна – разпределение – финансова размяна – потребление. **При финансовата пазарна икономика** се съдържа само един възпроизводствен обхват: (5) производство – размяна – разпределение – финансова размяна – потребление.

Възпроизводственият обхват на поддържането **може да послужи като критерий за периодизация на материалното развитие на човешкото общество**. Той дава основание според **преобладаващата (и определяща) форма на поддържането** да се посочат следните пет периода на историческото развитие на човечеството: (1) **нестопанско консуматорство** (консуматорство в собствения смисъл – **дивачество, събирачество**); (2) **неикономическо стопанство** (стопанство в собствения смисъл – **племенно стопанство**); (3) **непазарна икономика** (икономика в собствения смисъл – **домашна икономика**); (4) **нефинансова пазарна икономика** (пазарна икономика в собствения смисъл – **национална икономика**); (5) **финансова пазарна икономика** (финансова пазарна икономика в собствения смисъл – **международна икономика**). Всяка от тези форми обаче в качеството си на **непреобладаваща (и неопределяща) форма на поддържането** се съдържа в следващите форми и абсорбира част от техните характеристики (например националната икономика става финансова пазарна икономика). Освен това стопанската история познава и редица междинни и взаимно преливащи се дериватни форми, които клонят към една или към друга от основните форми на поддържането.

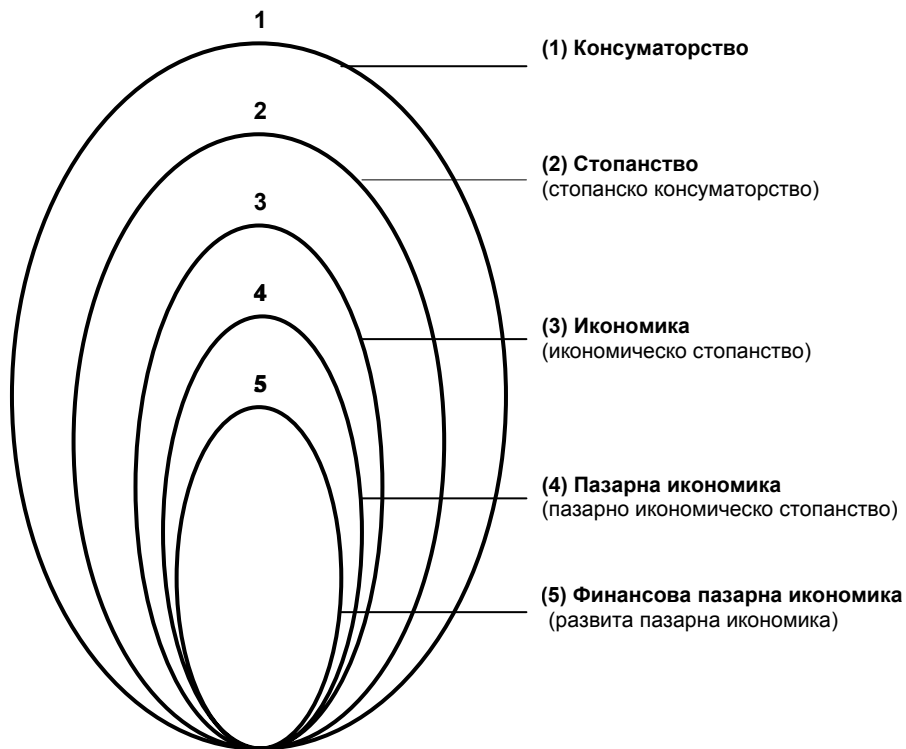
През сегашния етап от своето развитие човечеството е в процес на преминаване към шеста (нова) преобладаваща форма на поддържането – **глобална финансова пазарна икономика** (global financial market economy). Тя е **глобална икономика** (global economy), специфичното за която е, че правилата за функциониране на международната икономика стават правила за функциониране и на националната икономика (което означава, че предстои постепенното фактическо изчезване на национално обособените икономики).

Виждаме, че според **възпроизводствения обхват на поддържането** се различават следните **основни форми на поддържането** (на поддържащата сфера) – консуматорство, стопанство, икономика, пазарна икономика и финансова пазарна икономика (развита пазарна икономика), и че всяка от

тези форми (степени на обхват) е част от предходната форма (на предходната степен на обхват). Това е причината всяка основна форма според възпроизводствения обхват на поддържането от своя страна да съдържа различни аналогични форми на поддържащата сфера също според възпроизводствения обхват. Затова множеството от разновидности (частни случаи), които принадлежат на дадена основна форма (обхват) на поддържащата сфера на социума, са подмножество на множеството от разновидности (частни случаи), които принадлежат на предходната основна форма (обхват) при посочената поредност (вж. фиг. 1 и фиг. 2). Характерно за тази подредба е обективно съдържащото се в нея съответствие между историческото и логическото в развитието на поддържащата сфера, като логическото е проектираното в смет вид историческо.

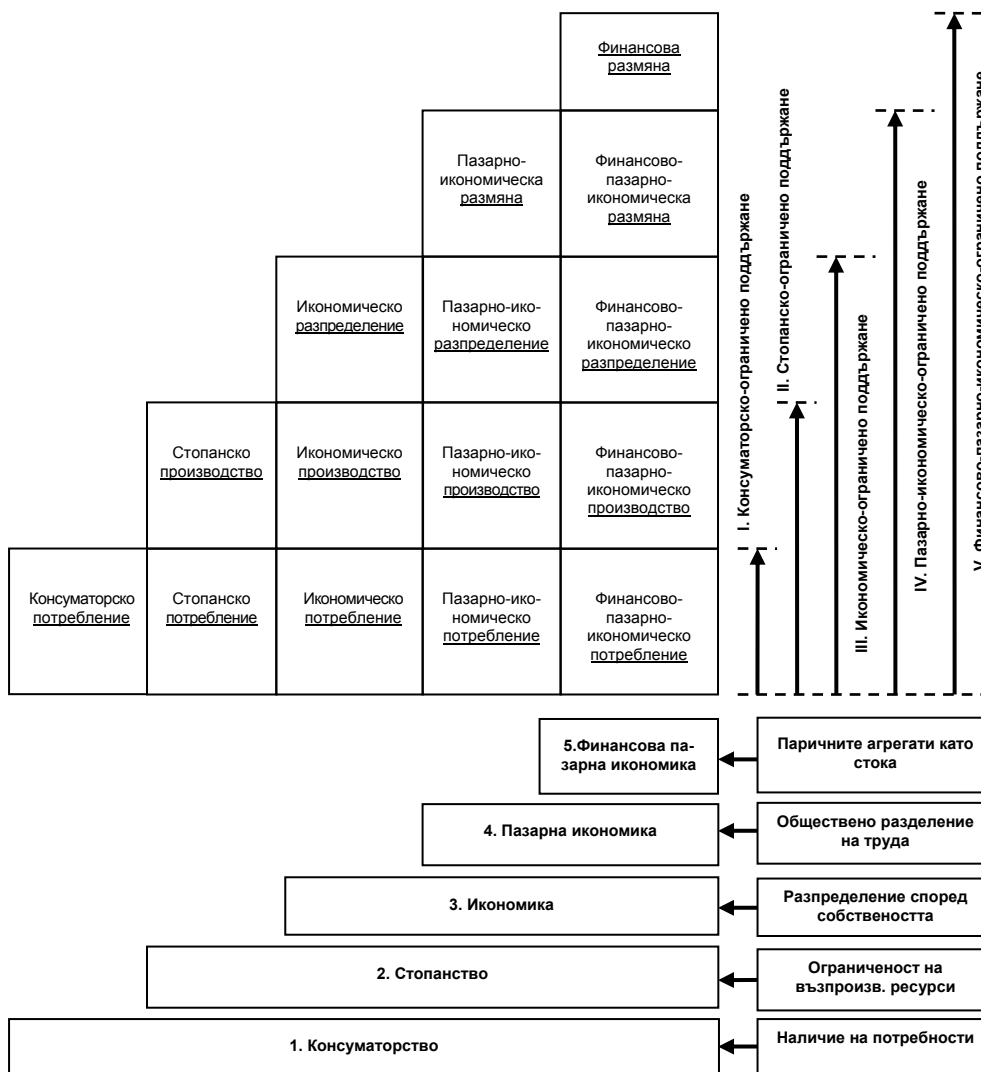
Фигура 1

Поддържаща сфера и нейните основни форми по възпроизводствен обхват и по равнище на ограниченост, представени чрез покриващи се сегменти

Фигура 2

Поддържаща сфера и нейните основни форми по възпроизводствен обхват и по равнище на ограниченост, представени чрез стъпаловидни сегменти

При идентифицирането на основните форми на поддържането според възпроизводствения им обхват (консуматорството, стопанството, икономиката, пазарната икономика и финансовата пазарна икономика) **под внимание се взема тяхната микроскопична (вътрешносистемна) определеност.**

Например дадено домашно стопанство е реализация на неикономическо стопанство, защото стопанските единици вътре в него не извършват разпределение на дохода според собствеността върху богатството. Но макроскопичната му (общосистемна) определеност може да го характеризира като икономическа единица (т.е. като домашна икономика) в рамките на общност от много домашни стопанства, които взаимно са икономически обособени и доходът на всяко едно от които като цяло е в зависимост от собствеността върху неговото богатство. Тогава цялата общност е икономика, изградена от нейните икономически единици, чиято роля се изпълнява от домашните стопанства. По същия начин пазарната икономика е изградена от пазарно-икономически единици, които разменят стоки помежду си, макар че всяка една от тях от гледна точка на нейната вътрешносистемна определеност от своя страна може да е съставена от непазарно-икономически единици. Затова преминаването към по-висока степен на общност от поддържащи единици обикновено се съпътства с преминаването и към по-висока степен на възпроизводствен обхват на основните форми на поддържащата сфера (на поддържането).

Допълнение

Макроскопичност, мезоскопичност и микроскопичност на икономическата система

Икономическата система (както и всяка друга система в сферата на поддържането) е цялостност от взаимодействащи си елементи. Но тя е и богата тоталност от аспекти, страни, разрези, определения и т.н. Според мен сред тях се открояват **три основни равнища** на определеност и на анализ на икономическата система. Това са макроскопичното, мезоскопичното и микроскопичното равнище на икономическата система.

Под *макроскопично равнище на икономическата система* (macroscopic level of the economic system) ще разбираме определеността на тази система в нейната цялост – като структура, вход, изход, характер, специфика, функциониране, свойства и поведение. На това равнище на определеност отговаря *макроскопичният анализ на икономическата система* (macroscopic analysis of the economic system).

Под *мезоскопично равнище на икономическата система* (mesoscopic level of the economic system) ще разбираме нейната определеност като определеност на подсистемите ѝ – като структура, вход, изход, характер, специфика, функциониране, свойства и поведение на тези подсистеми, което включва и взаимовръзките помежду им, т.е. определеността както на отделните подсистеми, така и определеността на множеството от подсистеми. Макроскопичното равнище не се свежда и не може да се отъждестви с мезоскопичното, тъй като на него възникват и се проявяват нови, общосистемни свойства, които не са присъщи на отделните икономически подсистеми и дори на множеството от икономически подсистеми. Това обаче не означава, че в крайна сметка макроскопичното равнище не може да бъде обяснено с мезоскопичното, тъй като икономическата система е изградена в крайна сметка именно от своите подсистеми. На това равнище на определеност отговаря *мезоскопичният анализ на икономическата система* (mesoscopic analysis of the economic system).

Под *микроскопично равнище на икономическата система* (microscopic level of the economic system) ще разбираме определеността ѝ като определеност на нейните

елементи – като структура, вход, изход, характер, специфика, функциониране, свойства и поведение на елементите на икономическата система, което включва и взаимовръзките помежду им, т.е. определеността както на отделните елементи, така и на множеството от елементи. Макроскопичното равнище не се свежда и не може да се отъждестви с микроскопичното, тъй като на макроскопично равнище възникват и се проявяват нови, общосистемни свойства, които не са присъщи на отделните елементи и дори на множеството от елементи. Това обаче не означава, че в крайна сметка макроскопичното равнище не може да бъде обяснено с микроскопичното, тъй като икономическата система е изградена в крайна сметка именно от своите елементи, което показва, че тук действа принципът на *икономическата монофундаменталност*. На това равнище на определеност отговаря *микроскопичният анализ на икономическата система* (microscopic analysis of the economic system). Разбира се, зависимостите между макроскопичното и микроскопичното равнище на икономическата система могат да бъдат предефинирани от гледна точка на опосредстващото място, което заема помежду им мезоскопичното равнище.

Разграничението, което правя между макроскопичното, мезоскопичното и микроскопичното равнище на икономическата система, не трябва да се отъждествява с разграничението между макроикономическите, мезоикономическите и микроикономическите системи. Последните са разновидности на по-общото понятие за икономическа система и всяка една от тях заема своето място в обективния икономически свят и е дефинирана като изходна система от гледна точка на изследването и управлението. Всяка от тях се идентифицира според равнището на обобщеност на тяхното конституиране и функциониране и това равнище не трябва да се смесва с равнището на определеност и анализ на икономическата система. В този смисъл всяка от макроикономическите, мезоикономическите и микроикономическите системи съдържа макроскопична, мезоскопична и микроскопична определеност и на всяка една от тях може да се направи макроскопичен, мезоскопичен и микроскопичен анализ.

Според *възпроизводителното равнище на ограниченост на поддържането* (limitation reproductional level of the sustenance) (това е един от критериите за класифициране на *поддържащата сфера*) се разграничават следните **нейни основни форми** на поддържането: (I) *консуматорско-ограниченото поддържане* (consumptionally-limited sustenance) [*консуматорско-ограничената поддържаща сфера* (consumptionally-limited sustaining sphere)] – при него равнището на възпроизводството може да достигне само до *потреблението*; (II) *стопанско-ограниченото поддържане* (protoeconomically-limited sustenance) [*стопанско-ограничената поддържаща сфера* (protoeconomically-limited sustaining sphere)] – при него равнището на възпроизводството може да достигне само до *производството* и потреблението; (III) *икономическо-ограниченото поддържане* (economically-limited sustenance) [*икономическо-ограничената поддържаща сфера* (economically-limited sustaining sphere)] – при него равнището на възпроизводството може да достигне само до *производството, разпределението* и потреблението; (IV) *пазарно-икономическо-ограниченото поддържане* (marketly-economically-limited sustenance) [*пазарно-икономическо-ограничената поддържаща сфера* (marketly-economically-limited sustaining sphere)] – при него равнището на възпроизводството може да достигне само до *производството, размяната*,

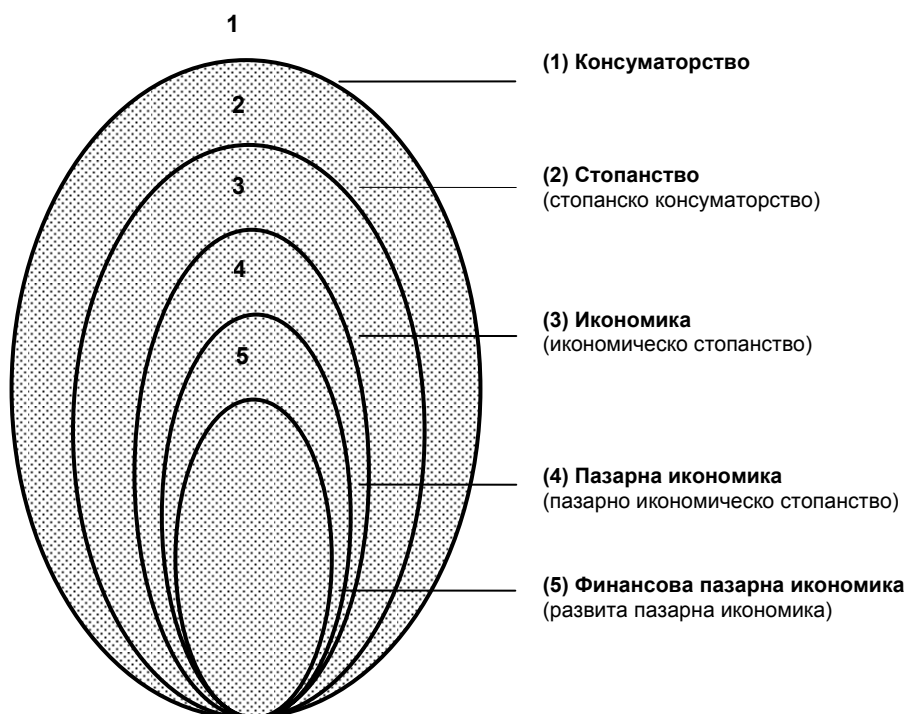
разпределението и потреблението; (V) *финансово-пазарно-икономическо-ограниченото поддържане* (financially-marketly-economically-limited sustenance) [*финансово-пазарно-икономическо-ограничената поддържаща сфера* (financially-marketly-economically-limited sustaining sphere)] – при него равнището на възпроизводството може да достигне до всички фази – производството, размяната, разпределението, *финансовата размяна* и потреблението (вж. фиг. 1 и 2). При едновременното прилагане на двата класификационни критерия (**възпроизводствения обхват** и **равнището на ограниченост**) възникват различни **разновидности (частни случаи)** на поддържането.

(1) Консуматорство

Консуматорството (консуматорската сфера, консуматорското поддържане, консуматорската поддържаща сфера) е пълният обхват на поддържащата сфера (фиг. 3). То представлява такава дейност на социума, при която хората и обществото удовлетворяват своите потребности чрез потребление на *блага*. Наличието на **потребностите** (и необходимостта от тяхното удовлетворяване) е **достатъчният белег** за идентифицирането на консуматорството. При него потребностите са *консуматорски потребности* (консуматорско-обусловени потребности), *благата – консуматорски блага* (консуматорско-обусловени блага), *богатството – консуматорско богатство* (консуматорско-обусловено богатство), *възпроизводството – консуматорско възпроизводство* (консуматорско-обусловено възпроизводство), *ценността – консуматорска ценност* (консуматорско-обусловена ценност). Консуматорството (консуматорското поддържане) има пет равнища на ограниченост, следователно според възпроизводственото равнище на неговата ограниченост то има пет основни форми: (1) *собствено-ограничено консуматорство* (properly-limited consumptionarity [*собствено-ограничено консуматорско поддържане* (properly-limited consumptionary sustenance)]); (2) *стопанско-ограничено консуматорство* (protoeconomically-limited consumptionarity) [*стопанско-ограничено консуматорско поддържане* (protoeconomically-limited consumptionary sustenance)]); (3) *икономическо-ограничено консуматорство* (economically-limited consumptionarity) [*икономическо-ограничено консуматорско поддържане* (economically-limited consumptionary sustenance)]); (4) *пазарно-икономическо-ограничено консуматорство* (marketly-economically-limited consumptionarity) [*пазарно-икономическо-ограничено консуматорско поддържане* (marketly-economically-limited consumptionary sustenance)]); (5) *финансово-пазарно-икономическо-ограничено консуматорство* (financially-marketly-economically-limited consumptionarity) [*финансово-пазарно-икономическо-ограничено консуматорско поддържане* (financially-marketly-economically-limited consumptionary sustenance)]. В дадени национални граници може да съществува само едно от тези пет равнища на ограниченост. На съответни равнища на ограниченост стопанството, икономиката, пазарната икономика и финансово-пазарната икономика (развитата пазарна икономика) са подсистеми на консуматорството.

Фигура 3

Консуматорство (маркираните части) и неговото място в структурата на поддържащата сфера, представено чрез покриващи се сегменти

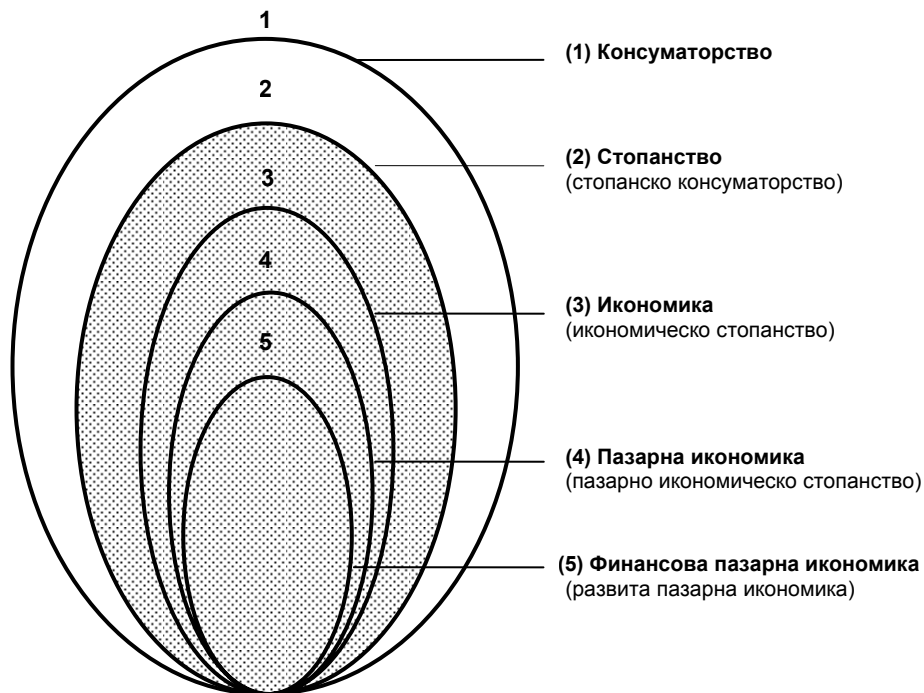
(2) Стопанство

Стопанството (*стопанската сфера, стопанското поддържане, стопанската поддържаща сфера*) е вторият по поредност обхват на поддържащата сфера (фиг. 4). То представлява такава дейност на социума, при която хората и обществото удовлетворяват своите потребности чрез производство и потребление на *блага*. Появата на производството се налага поради осъзнатата оскъдност (недостатъчност) на *възпроизводствените ресурси*, чрез които се осигурява удовлетворяването на потребностите. Наличието на **оскъдност на възпроизводствените ресурси** е **достатъчният белег** за идентифицирането на стопанството. За него е характерно както (1) оскъдност на възпроизводствените ресурси, така и наличието (2) на потребности (оскъдността винаги предполага наличието на потребности, тъй като се конституира по отношение на тях). Затова стопанството е винаги и консуматорство, но не всяко консуматорство е стопанство. При стопанството потребностите са *стопански потребности* (стопанско-обусловени потребности), богатата – *стопански блага*

(стопанско-обусловени блага), богатството – *стопанско богатство* (стопанско-обусловено богатство), възпроизводството – *стопанско възпроизводство* (стопанско-обусловено възпроизводство), ценността – *стопанска ценност* (стопанско-обусловена ценност). Стопанството (стопанското поддържане) има четири равнища на ограниченост, следователно според възпроизводственото равнище на неговата ограниченост то има четири основни форми: (1) *собствено-ограничено стопанство* (properly-limited protoeconomy) [*собствено-ограничено стопанско поддържане* (properly-limited protoeconomic sustenance)]; (2) *икономическо-ограничено стопанство* (economically-limited protoeconomy) [*икономическо-ограничено стопанско поддържане* (economically-limited protoeconomic sustenance)]; (3) *пазарно-икономическо-ограничено стопанство* (marketly-economically-limited protoeconomy) [(*пазарно-икономическо-ограничено стопанско поддържане* (marketly-economically-limited protoeconomic sustenance))] (4) *финансово-пазарно-икономическо-ограничено стопанство* (financially-marketly-economically-limited protoeconomy) [(*финансово-пазарно-икономическо-ограничено стопанско поддържане* (financially-marketly-economically-limited protoeconomic sustenance))].

Фигура 4

Стопанство (маркираните части) и неговото място в структурата на поддържащата сфера, представено чрез покриващи се сегменти

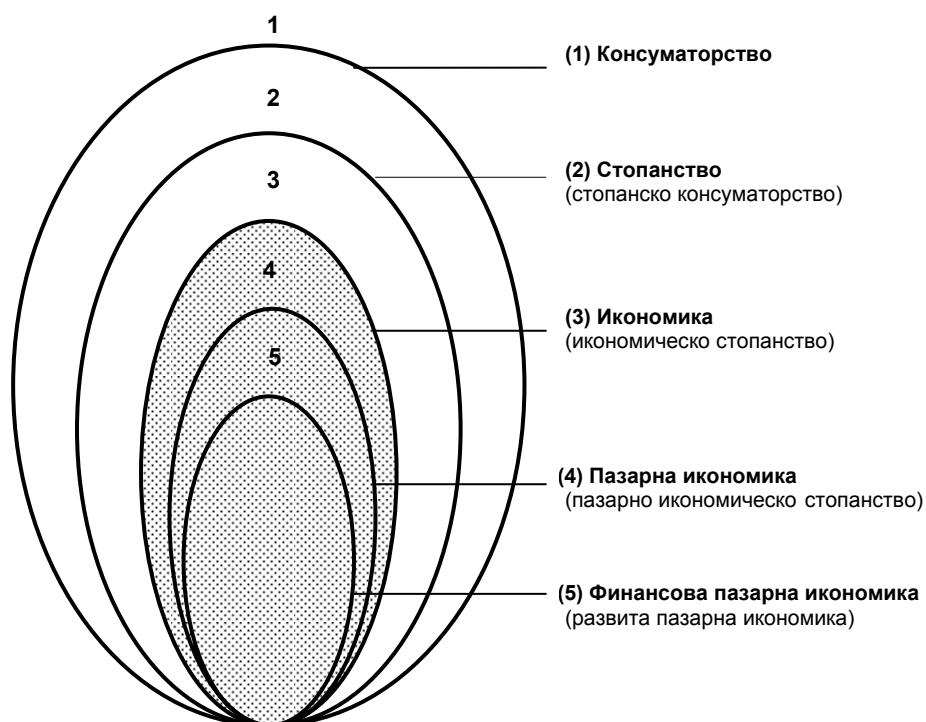

(3) Икономика

Икономиката (икономическата сфера, икономическото поддържане, икономическата поддържаща сфера) е третият по поредност обхват на поддържащата сфера (фиг. 5).

Фигура 5

Икономика (маркираните части) и нейното място в структурата на поддържащата сфера, представено чрез покриващи се сегменти

Икономиката представлява такава дейност на социума, при която хората и обществото удовлетворяват своите потребности чрез производство и потребление на *блага*, но мотивирани от разпределението на дохода (натурален или паричен) според собствеността върху тяхното *богатство* (най-вече според собствеността върху средствата за производство). Появата на икономиката се налага поради собственическите отношения между хората, които са нейната качествена определеност. Наличието на **разпределение на дохода според собствеността върху богатството** е **достатъчният белег** за идентифицирането на икономиката. За нея е характерно както (1) разпределение

според собствеността върху богатството, така и наличието (2) на оскъдност на възпроизводствените ресурси (собствеността винаги предполага наличието на оскъдност, тъй като при неограничени ресурси тя като социо-отношение се обезпредметява) и (3) на потребности (оскъдността винаги предполага наличието на потребности). Затова икономиката е винаги и стопанство, и консуматорство, но не всяко стопанство и не всяко консуматорство е икономика. При икономиката потребностите са *икономически потребности* (икономическо-обусловени потребности), благата – *икономически блага* (икономическо-обусловени блага), богатството – *икономическо богатство* (икономическо-обусловено богатство), възпроизводството – *икономическо възпроизводство* (икономическо-обусловено възпроизводство), ценността – *икономическа ценност* (икономическо-обусловена ценност).

Икономиката (икономическото поддържане) има три равнища на ограниченост, следователно според възпроизводственото равнище на нейната ограниченост тя има три основни форми: (1) *собствено-ограничена икономика* (properly-limited economy) [*собствено-ограничено икономическо поддържане* (properly-limited economic sustenance)]; (2) *пазарно-икономическо-ограничена икономика* (marketly-economically-limited economy) [(*пазарно-икономическо-ограничено икономическо поддържане* (marketly-economically-limited economic sustenance))] (3) *финансово-пазарно-икономическо-ограничена икономика* (financially-marketly-economically-limited economy) [(*финансово-пазарно-икономическо-ограничено икономическо поддържане* (financially-marketly-economically-limited economic sustenance))]. На съответни равнища на ограниченост пазарната икономика и финансово-пазарната икономика са подсистеми на консуматорството, на стопанството и на икономиката.

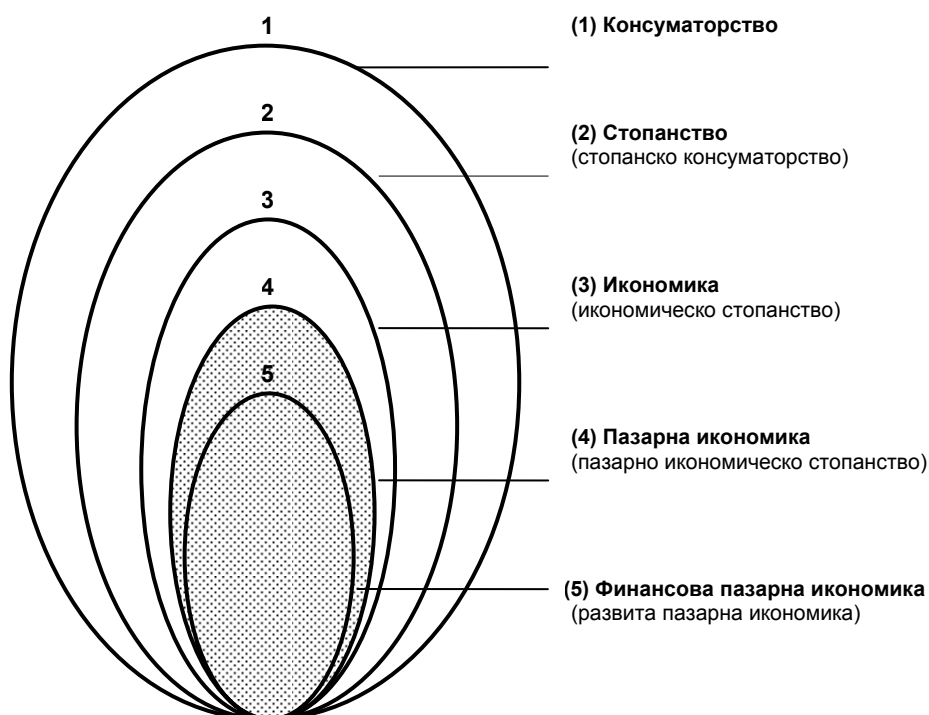
(4) Пазарна икономика

Пазарната икономика (пазарно-обусловената икономика, *пазарно-икономическата сфера*, *пазарно-икономическото поддържане*, *пазарно-икономическата поддържаща сфера*) е четвъртият по поредност обхват на поддържащата сфера (фиг. 6). Тя представлява такава дейност на социума, при която хората и обществото удовлетворяват своите потребности чрез производство и потребление на *блага*, но мотивирани от разпределението на дохода (натурален или паричен) според собствеността върху тяхното богатство в условията на обществено разделение на труда. Появата на пазарната икономика се налага от възникването на общественото разделение на труда, което е нейната качествена определеност. Наличието на **общественото разделение на труда** е **достатъчният белег** за идентифицирането на пазарната икономика. За нея е характерно както (1) обществено разделение на труда, така и наличието (2) на разпределение според собствеността върху богатството (собствеността винаги предполага икономическо обособеност и обществено разделение на труда), (3) на оскъдност на възпроизводствените ресурси (собствеността винаги предполага наличието на оскъдност, тъй като

при неограничени ресурси собствеността като социо-отношение се обезпечавя и (4) на потребности (оскъдността винаги предполага наличието на потребности). Затова пазарната икономика е винаги и икономика, и стопанство, и консуматорство, но не всяка икономика, не всяко стопанство и не всяко консуматорство е пазарна икономика. При пазарната икономика потребностите са *пазарно-икономически потребности* (пазарно-икономическо-обусловени потребности), благата – *пазарно-икономически блага* (пазарно-икономическо-обусловени блага), богатството – *пазарно-икономическо богатство* (пазарно-икономическо-обусловено богатство), възпроизводството – *пазарно-икономическо възпроизводство* (пазарно-икономическо-обусловено възпроизводство), ценността – *пазарно-икономическа ценност* (пазарно-икономическо-обусловена ценност).

Фигура 6

Пазарна икономика (маркираните части) и нейното място в структурата на поддържащата сфера, представено чрез покриващи се сегменти

Пазарната икономика (пазарно-икономическото поддържане) има две равнища на ограниченост, следователно според възпроизводственото равнище на нейната ограниченост тя има две основни форми: (1) *собствено-ограничена пазарна икономика* (properly-limited market economy) [*собствено-ограничено пазарно-икономическо поддържане* (properly-limited marketly-economic sustenance)]; (2) *финансово-пазарно-икономическо-ограничена пазарна икономика* (financially-marketly-economically-limited market economy) [(*финансово-пазарно-икономическо-ограничено пазарно-икономическо поддържане* (financially-marketly-economically-limited marketly-economic sustenance))]. На съответни равнища на ограниченост финансово-пазарната икономика е подсистема на консуматорството, на стопанството, на икономиката и на пазарната икономика.

(5) Финансова пазарна икономика

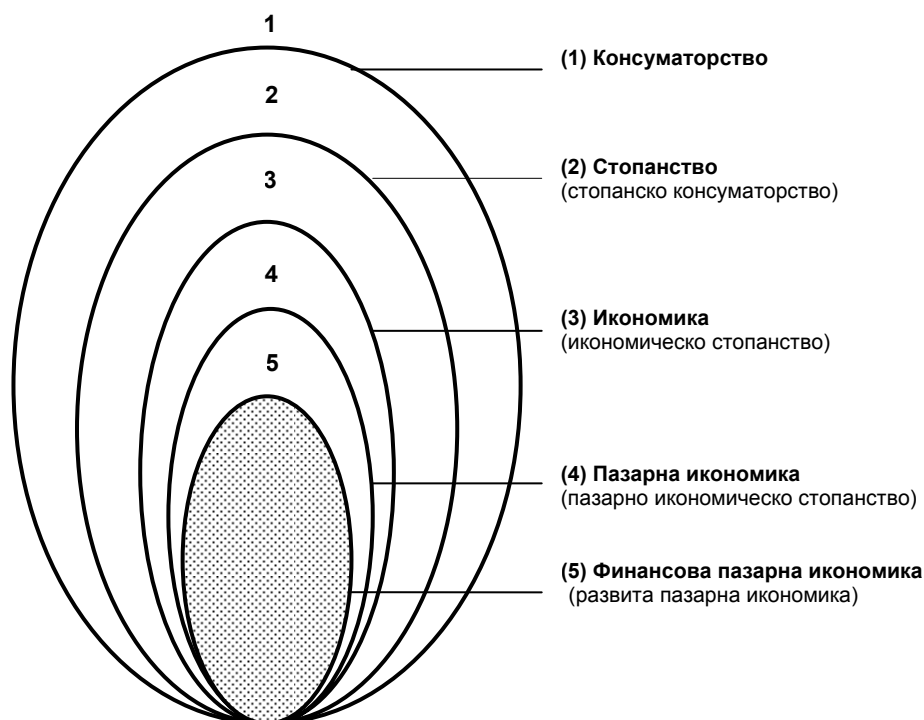
Финансовата пазарна икономика (финансово-обусловената пазарна икономика, финансово-пазарно-обусловената икономика, *развитата пазарна икономика*, *финансово-пазарно-икономическата сфера*, *финансово-пазарно-икономическото поддържане*, *финансово-пазарно-икономическата поддържаща сфера*) е петият по поредност и последен обхват на поддържащата сфера (фиг. 7). Тя представлява такава дейност на социума, при която хората и обществото удовлетворяват своите потребности чрез производство и потребление на *блага*, но мотивирани от разпределението на дохода (натурален или паричен) според собствеността върху тяхното богатство в условията на обществено разделение на труда и на размяна на *парични агрегати*. Появата на финансовата пазарна икономика е свързана с възникването на размяната на паричните агрегати, което е нейната качествена определеност. Наличието на ***размяна на паричните агрегати*** е ***достатъчният белег*** за идентифицирането на финансовата пазарна икономика. За финансовата-пазарна икономика е характерна както (1) размяна на парични агрегати, така и наличието (2) на обществено разделение на труда (финансовата размяна винаги предполага обществено разделение на труда), (3) на разпределение според собствеността върху богатството (собствеността винаги предполага икономическо обособеност и обществено разделение на труда), (4) на оскъдност на възпроизводствените ресурси (собствеността винаги предполага наличието на оскъдност, тъй като при неограничени ресурси собствеността като социо-отношение се обезпредметява) и (5) на потребности (оскъдността винаги предполага наличието на потребности). Затова финансовата пазарна икономика е винаги и пазарна икономика, и икономика, и стопанство, и консуматорство, но не всяка пазарна икономика, не всяка икономика, не всяко стопанство и не всяко консуматорство е финансова пазарна икономика.

При финансовата пазарна икономика потребностите са *финансово-пазарно-икономически потребности* (финансово-пазарно-икономическо-

обусловени потребности), благата – *финансово-пазарно-икономически блага* (финансово-пазарно-икономическо-обусловени блага), богатството – *финансово-пазарно-икономическо богатство* (финансово-пазарно-икономическо-обусловено богатство), възпроизводството – *финансово-пазарно-икономическо възпроизводство* (финансово-пазарно-икономическо-обусловено възпроизводство), ценността – *финансово-пазарно-икономическа ценност* (финансово-пазарно-икономическо-обусловена ценност). Финансовата пазарна икономика (финансово-пазарно-икономическото поддържане) има само едно равнище на ограниченост, следователно според възпроизводственото равнище на нейната ограниченост тя има една основна форма: *собствено-ограничена финансова пазарна икономика* (properly-limited financial market economy) [*собствено-ограничено финансово-пазарно-икономическо поддържане* (properly-limited financially-marketly-economic sustenance)].

Фигура 7

Финансова пазарна икономика (маркираната част) и нейното място в структурата на поддържащата сфера, представено чрез покриващи се сегменти

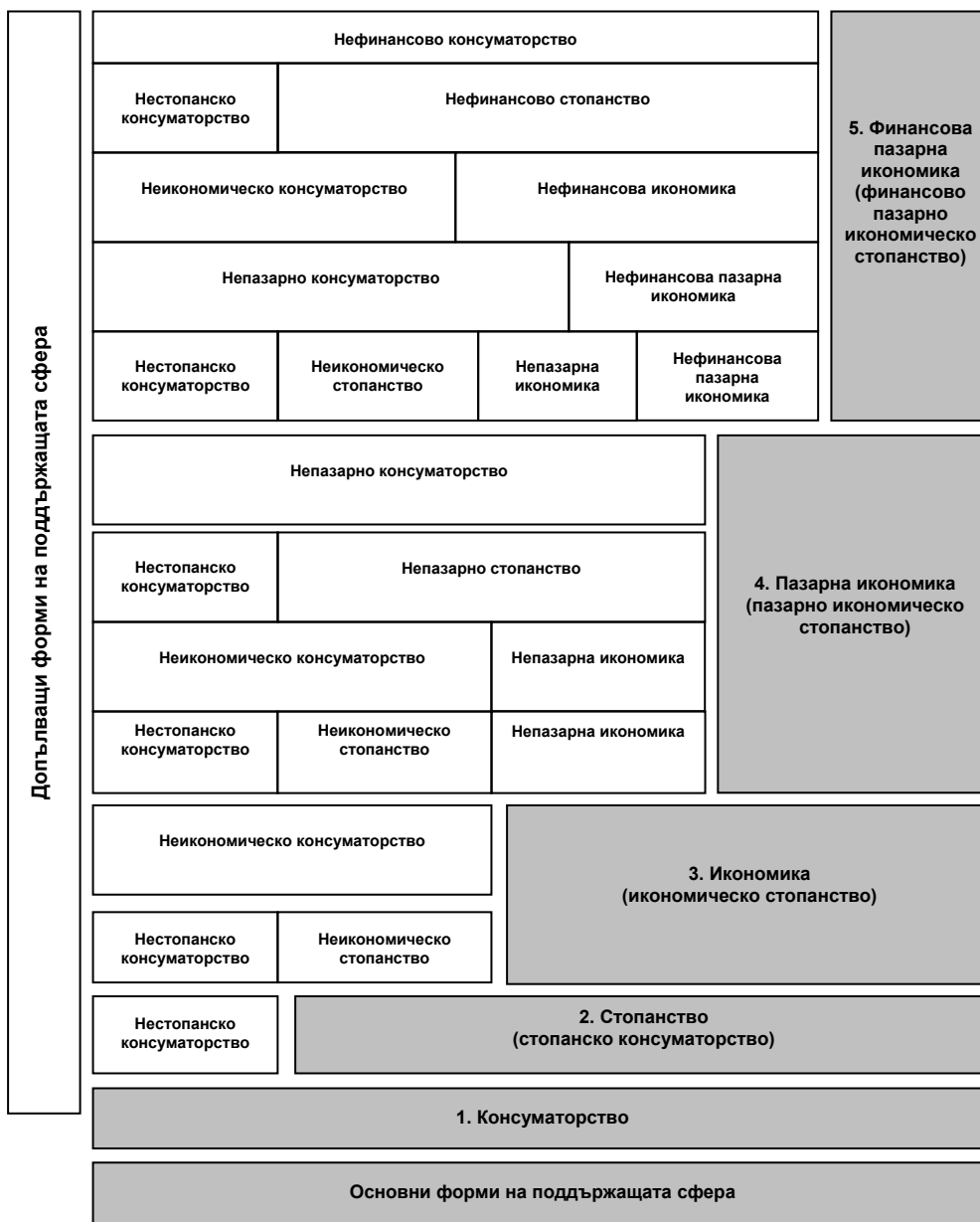

От своя страна *консуматорско-ограниченото поддържане* (consumptionally-limited sustenance) [*консуматорско-ограничената поддържаща сфера* (consumptionally-limited sustaining sphere)] може да се реализира най-много до едно равнище – това на самото консуматорство (на консуматорското поддържане). *Стопанско-ограниченото поддържане* (protoeconomically-limited sustenance) [*стопанско-ограничената поддържаща сфера* (protoeconomically-limited sustaining sphere)] може да се реализира най-много до две равнища – тези на консуматорството и стопанството. *Икономическо-ограниченото поддържане* (economically-limited sustenance) [*икономическо-ограничената поддържаща сфера* (economically-limited sustaining sphere)] може да се реализира най-много до три равнища – тези на консуматорството, стопанството и икономиката. *Пазарно-икономическо-ограниченото поддържане* (marketly-economically-limited sustenance) [*пазарно-икономическо-ограничената поддържаща сфера* (marketly-economically-limited sustaining sphere)] може да се реализира най-много до четири равнища – тези на консуматорството, стопанството, икономиката и пазарната икономика. *Финансово-пазарно-икономическо-ограниченото поддържане* (financially-marketly-economically-limited sustenance) [*финансово-пазарно-икономическо-ограничената поддържаща сфера* (financially-marketly-economically-limited sustaining sphere)] може да се реализира най-много до пет равнища – тези на консуматорството, стопанството, икономиката, пазарната икономика и финансовата пазарна икономика.

Допълващи форми на поддържащата сфера

Наред с основните форми важно място в структурата на поддържащата сфера заемат нейните допълващи форми. *Допълващите форми на поддържащата сфера* (complementary forms of the sustaining sphere) [*допълващи форми на поддържането* (complementary forms of the sustenance)] допълват едни **основни форми** на поддържането (като *стопанството, икономиката, пазарната икономика и финансовата пазарна икономика*), наричани **допълвани форми**, до други негови основни форми (като *консуматорството, стопанството, икономиката и пазарната икономика*), наричани **пълни форми**. Дадена пълна форма на поддържането е множество от случаи на поддържането, което е обединение на множеството от случаи на допълваната форма с множеството от случаи на съответната допълваща форма. Основните и съответните им допълващи форми са посочени и подредени на фиг. 8. Разграничават се четири групи допълващи форми на поддържането: допълващи форми на стопанството, допълващи форми на икономиката, допълващи форми на пазарната икономика, допълващи форми на финансовата пазарна икономика.

Основни и допълващи форми на поддържащата сфера

(1) **Консуматорството** няма допълващи форми, тъй като във всяка основна форма на поддържащата сфера има консуматорство.

(2) **Стопанството** (същото като *стопанско консуматорство*) има само една допълваща форма на поддържането (тя го допълва до консуматорството) – това е *нестопанското консуматорство*. Така че *консуматорството* има две основни разновидности: стопанството (стопанското консуматорство) и нестопанското консуматорство.

(3) **Икономиката** (същото като *икономическо стопанство*) може да бъде допълвана до стопанството и до консуматорството.

(а) Допълващата форма на икономиката до стопанството (до стопанското консуматорство) е *неикономическото стопанство (неикономическото стопанско консуматорство)*. От тази гледна точка стопанството има две основни разновидности: икономиката (икономическото стопанство) и неикономическото стопанство.

(б) Допълващата форма на икономиката до консуматорството е *неикономическото консуматорство*. От тази гледна точка консуматорството има две основни разновидности: икономиката (икономическото стопанство) и неикономическото консуматорство. От своя страна неикономическото консуматорство обединява в себе си неикономическото стопанство (неикономическото стопанско консуматорство) и нестопанското консуматорство.

(4) **Пазарната икономика** (същото като *пазарно икономическо стопанство*) може да бъде допълвана до икономиката, до стопанството и до консуматорството.

(а) Допълващата форма на пазарната икономика до икономиката (до икономическото стопанство) е *непазарната икономика (непазарното икономическо стопанство)*. От тази гледна точка икономиката има две основни разновидности: пазарната икономика (пазарното икономическо стопанство) и непазарната икономика (непазарното икономическо стопанство).

(б) Допълващата форма на пазарната икономика до стопанството (до стопанското консуматорство) е *непазарното стопанство (непазарното стопанско консуматорство)*. От тази гледна точка стопанството има две основни разновидности: пазарната икономика (пазарното икономическо стопанство) и непазарното стопанство (непазарното стопанско консуматорство). От своя страна непазарното стопанство (непазарното стопанско консуматорство) обединява в себе си непазарната икономика (непазарното икономическо стопанство) и неикономическото стопанство (неикономическото стопанско консуматорство).

(в) Допълващата форма на пазарната икономика до консуматорството е *непазарното консуматорство*. От тази гледна точка консуматор-

ството има две основни разновидности: пазарната икономика (пазарното икономическо стопанство) и непазарното консуматорство. От своя страна непазарното консуматорство обединява в себе си непазарното стопанство (непазарното стопанско консуматорство) и нестопанското консуматорство (това показва, че непазарното консуматорство обединява в себе си непазарната икономика, неикономическото стопанство и нестопанското консуматорство).

(5) **Финансовата пазарна икономика** (същото като *финансово пазарно икономическо стопанство* и като *развита пазарна икономика*) може да бъде допълвана до пазарната икономика, до икономиката, до стопанството и до консуматорството.

(а) Допълващата форма на финансовата пазарна икономика до пазарната икономика (до пазарното икономическо стопанство) е *нефинансовата пазарна икономика (нефинансовото пазарно икономическо стопанство)*. От тази гледна точка пазарната икономика има две основни разновидности: финансовата пазарна икономика (финансовото пазарно икономическо стопанство) и нефинансовата пазарна икономика (нефинансовото пазарно икономическо стопанство).

(б) Допълващата форма на финансовата пазарна икономика до икономиката (до икономическото стопанство) е *нефинансовата икономика (нефинансовото икономическо стопанство)*. От тази гледна точка икономиката има две основни разновидности: финансовата пазарна икономика (финансовото пазарно икономическо стопанство) и нефинансовата икономика (нефинансовото икономическо стопанство). От своя страна нефинансовата икономика (нефинансовото икономическо стопанство) обединява в себе си нефинансовата пазарна икономика (нефинансовото пазарно икономическо стопанство) и непазарната икономика (непазарното икономическо стопанство).

(в) Допълващата форма на финансовата пазарна икономика до стопанството (до стопанското консуматорство) е *нефинансовото стопанство (нефинансовото стопанско консуматорство)*. От тази гледна точка стопанството има две основни разновидности: финансовата пазарна икономика (финансовото пазарно икономическо стопанство) и нефинансовото стопанство (нефинансовото стопанско консуматорство). От своя страна нефинансовото стопанство (нефинансовото стопанско консуматорство) обединява в себе си нефинансовата пазарна икономика (нефинансовото пазарно икономическо стопанство), непазарната икономика (непазарното икономическо стопанство) и неикономическото стопанство (неикономическото стопанско консуматорство).

(г) Допълващата форма на финансовата пазарна икономика до консуматорството е *нефинансовото консуматорство*. От тази гледна точка консуматорството има две основни разновидности: финансовата

пазарна икономика (финансовото пазарно икономическо стопанство) и нефинансовото консуматорство. От своя страна нефинансовото консуматорство обединява в себе си нефинансовото стопанство (нефинансовото стопанско консуматорство) и нестопанското консуматорство (това показва, че нефинансовото консуматорство обединява в себе си нефинансовата пазарна икономика, непазарната икономика, неикономическото стопанство и нестопанското консуматорство).

*

Основните резултати от изложението са следните.

Първо, предлага се ново схващане за етапите на материалното развитие на човешкото общество, които се разграничават според възпроизводствения обхват на поддържащата сфера. Тези етапи са (1) **нестопанското консуматорство** (дивачеството), което продължава от появата на човека до възникването на стопанството (наличие на събирателство с цел удовлетворяване на потребностите, при което все още няма производство в конвенционалния му смисъл); (2) **неикономическото стопанство**, което продължава от появата на стопанството до възникването на икономиката (характеризира се с осъзнато преодоляване на оскъдността на ресурсите посредством производство, но все още разпределението на дохода вътре в общността не е според собствеността върху богатството); (3) **непазарната икономика**, която продължава от появата на икономиката до възникването на пазарната икономика (характеризира се с разпределение на дохода вътре в общността според собствеността върху богатството като форма на икономическа обособеност, но все още няма развити пазарни отношения между общностите); (4) **нефинансовата пазарна икономика**, която продължава от появата на пазарната икономика до възникването на финансовата пазарна икономика (характеризира се с пазарни отношения върху основата на общественото разделение на труда, като пазарната размяна обхваща само продуктите и работната сила); (5) **финансовата пазарна икономика** (други нейни наименования са “развита пазарна икономика”, “икономическа цивилизация”), която продължава и в днешни дни (пазарната размяна обхваща и паричните агрегати). Свидетели сме на зараждането на *шести етап*, който може да бъде наречен **глобална финансова пазарна икономика**. Има взаимно допълване (системно пресичане) между предложения тук възпроизводствен критерий за етапизация на историческото развитие и вече известните критерии за етапизация като формационния критерий (на К. Маркс), цивилизационния критерий и други.

Второ, прокарана е ясна разграничителна линия между понятията за стопанство и икономика. Икономиката е вид стопанство, в което обезателно присъства разпределението на дохода според собствеността върху

богатството (най-вече според собствеността върху средствата за производство), докато стопанството е по-широка категория, която освен икономиката (икономическото стопанство) включва и неикономическо стопанство, при което разпределението на дохода не се извършва според собствеността върху богатството, а според други критерии. Неикономическото и икономическото стопанство не само следват исторически едно след друго, но в сегашния момент (като историческо снето в логическото) съществуват едно до друго. Изобщо, обоснованите в статията пет основни обществени форми (основни форми на поддържащата сфера) – консуматорството, стопанството, икономиката, пазарната икономика и финансовата пазарна икономика, не само възникват последователно една след друга в процеса на историческото развитие, но към всеки даден момент във времето всички форми, които са се появили до този момент, съществуват едновременно и са включени една в друга на принципа на матрьошките.

Трето, върху основата на прилагането на теоретико-множествения подход е предложена нова парадигма за изграждане на системата от категории на икономическата наука, което поставя задачата за разработване отново на основните учебници по икономическа теория. Този подход дава възможност материалът по икономика да бъде строго подреден исторически и логически като една постоянно развиваща се и самоусъвършенстващата се система, като междуременно възникват и се разкриват все нови и нови празни (непrouчени) полета, които очакват да бъдат научно изследвани.³

26.XI.2009 г.

³ Идеите, изложени в тази статия, са обосновани по-подробно в *Миркович, К. Стопанство и икономика*. С.: УИ "Стопанство", 2009, под печат.